

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Лилака Д. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства»

Конституційний Суд України у Рішенні від 5 лютого 2013 року № 1-рп/2013 дав офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 58 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576–XII з наступними змінами (далі — Закон) і припинив конституційне провадження у справі в частині офіційного тлумачення положення частини першої статті 64 Закону.

Погоджуючись із зазначеним Рішенням в частині тлумачення положення частини четвертої статті 58 Закону, вважаю, що Конституційний Суд України мав підстави роз'яснити і положення першого речення частини першої статті 64 Закону, згідно з яким «учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частини другої статті 55, частини першої статті 68, частини другої статті 124 Конституції України, частин третьої, шостої статті 13, частини третьої статті 14, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), пункту «в» частини першої статті 59 Закону в аспекті порушених автором клопотання питань: чи слід вважати норму Закону в цій частині імперативною і такою, що дає можливість виключити учасника, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, лише на основі рішення загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю (далі — Товариство), за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників Товариства; чи є норма Закону в цій частині все-таки диспозитивною і чи дає право учасникам, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів, реалізувати право на виключення з Товариства недобросовісного учасника шляхом звернення з відповідною вимогою до суду в разі систематичної його неучасті у загальних зборах учасників Товариства, що унеможливує проведення повноважних зборів та вирішення питання про його виключення.

На підставі статті 64 Закону України «Про Конституційний Суд України» висловлюю окрему думку щодо Рішення в цій частині.

Як вважає автор клопотання, суди по-різному вирішують питання щодо підвідомчості судам спорів про виключення учасника з Товариства: одні суди розглядають такі спори, інші — відмовляють у їх розгляді з тієї підстави, що це питання належить тільки до компетенції загальних зборів учасників Товариства.

На підтвердження різної судової практики щодо вирішення питання про виключення учасника зі складу Товариства автор клопотання посилається на Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 року № 13, в абзаці четвертому пункту 29 якої викладено правову позицію, згідно з якою «виключення учасника з ТОВ чи ТДВ відповідно до статті 59 Закону про господарські товариства належить до компетенції зборів ТОВ (ТДВ), а не суду», та на постанову Вищого господарського суду України від 29 травня 2007 року у справі № 2-802/2006, в якій суд висловив іншу позицію, зазначивши, що «обов'язковою умовою підвідомчості вимоги про виключення учасника з товариства суду є неможливість вирішення цього питання зборами учасників товариства через блокування таким учасником роботи зборів».

Обґрунтовуючи конституційне звернення, суб'єкт права на конституційне звернення наводить також рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 у справі про досудове врегулювання спорів, від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі про охоронюваний законом інтерес, від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005 у справі про права акціонерів ЗАТ.

Отже, перед Конституційним Судом України порушено питання про розв'язання правової проблеми, обумовленої неоднозначною судовою практикою розгляду юридичних спорів щодо виключення недобросовісного учасника з Товариства. Автор клопотання просив роз'яснити зміст першого речення частини першої статті 64 Закону в аспекті того, чи поширюється юрисдикція державних судів України на спори, що виникають з корпоративних правовідносин. Для отримання офіційної юридичної відповіді на це запитання (а не казуальної консультації) автор клопотання обрав легітимний спосіб — звернувся до Конституційного Суду України, якому належить виключне конституційне повноваження офіційно роз'яснювати (тлумачити, інтерпретувати) Конституцію і закони України.

Вважаю, що необхідність в офіційному тлумаченні положення статті 64 Закону в аспекті порушених суб'єктом права на конституційне звернення питань обумовлена відповідним конституційним регулюванням юрисдикції судів, судового захисту прав і свобод особи.

1. Конституція України встановлює як судовий, так і позасудовий порядок захисту прав і свобод особи.

У статті 55 Основного Закону України передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (частина перша). Водночас кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частини третя, четверта статті 55 Конституції України). Крім того, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (частина п'ята статті 55 Конституції України).

2. Виключення учасника з Товариства є мірою юридичної відповідальності за невиконання ним обов'язку щодо повного внесення вкладу до статутного капіталу у визначені законом і статутом строки (частина третя статті 144 ЦК України,

частина друга статті 52 Закону) та за систематичне невиконання (неналежне виконання) обов'язків або перешкоджання своїми діями досягненню цілей Товариства (частина перша статті 64 Закону), зокрема неучасть в управлінні справами Товариства. Право на виключення недобросовісного учасника зі складу Товариства надано іншим учасникам в особі його органів управління (абзац третій частини третьої статті 144, пункт 7 частини четвертої статті 145 ЦК України, пункт «в» частини першої статті 59, частина перша статті 64 Закону).

Органами управління Товариства є загальні збори його учасників (вищий орган) і виконавчий орган: колегіальний (дирекція) або одноособовий (директор) (частини перша, друга статті 145 ЦК України, стаття 89 Господарського кодексу України (далі — ГК України), частина перша статті 58, частина перша статті 62 Закону).

Виключення учасника з Товариства як санкція за правопорушення в корпоративних правовідносинах належить до виключної компетенції загальних зборів учасників Товариства (абзац третій частини третьої статті 144, пункт 7 частини четвертої статті 145 ЦК України, пункт «в» частини першої статті 59, частина перша статті 64 Закону). Ця корпоративна санкція застосовується вищим органом управління Товариства незалежно від волі недобросовісного учасника, зокрема, з метою усунення перешкод для досягнення цілей Товариства і захисту його прав та інтересів, у тому числі прав та інтересів інших учасників.

Належність цього питання виключно до розгляду загальними зборами учасників Товариства означає, що його некомпетентні вирішувати інші органи, а саме виконавчий орган (дирекція, директор). Такий висновок впливає зі змісту абзацу одинадцятого частини четвертої статті 145 ЦК України, згідно з яким питання, віднесені до виключної компетенції загальних зборів учасників Товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу Товариства.

3. Віднесення цього питання до компетенції загальних зборів учасників Товариства не є перешкодою для його розгляду судом і здійснення у таких справах правосуддя.

Відносини між Товариством і його учасниками щодо внесення (сплати) ними своїх вкладів до статутного капіталу та виконання ними своїх обов'язків врегульовані насамперед ЦК України (статті 117, 144), ГК України (частина третя статті 88), Законом (статті 11, 52) і внутрішніми (корпоративними) локальними нормами статутів конкретних товариств. Таке врегулювання створює в цих відносинах правовий порядок, який вимагає від їх суб'єктів певної правової поведінки. Відтак ці відносини встановлюються внаслідок дії зазначених актів, формуються на нормативній основі, а тому є правовими. Відповідно спори, що виникають із корпоративних правовідносин, можуть вирішуватися на основі права.

Згідно з Конституцією України на всі правовідносини, що виникають у державі, поширюється юрисдикція судів (частина друга статті 124). Корпоративні правовідносини щодо виключення учасника з Товариства не можуть бути винятком із цього конституційного імперативу.

4. Положення Конституції України про пряму дію її норм гарантує кожному звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на її підставі (частина третя статті 8).

Право на звернення до суду за захистом прав і свобод є конституційним правом (стаття 55 Конституції України). Воно не може бути скасоване (частина друга статті 22 Конституції України) і обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України). Втім це не означає, що захищати свої права можна тільки в суді. Як уже зазначалося, Основний Закон України надає кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права від порушень і протиправних посягань (частина п'ята статті 55). Тобто особа має право вибору засобів захисту, крім тих, які прямо заборонені законом. Одним із таких засобів є загальні збори учасників Товариства.

Закон та ЦК України не містять заборони щодо розгляду питання про виключення учасника з Товариства судом. Відтак за позовом заінтересованої особи суд може ухвалити самостійне рішення про виключення учасника з Товариства. Такий висновок впливає зі змісту частини шостої статті 13 ЦК України, згідно з якою у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, встановлених частинами другою — п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом, і положення пункту 4 частини першої статті 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України), відповідно до якого господарським судам підвідомчі справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Невиконання учасником обов'язку щодо формування статутного капіталу та систематичне невиконання (неналежне виконання) інших обов'язків, перешкодження досягненню цілей Товариства і неучасть у загальних зборах його учасників безпосередньо пов'язані з діяльністю Товариства та управлінням ним. При цьому слід звернути увагу на те, що юрисдикція судів стосовно виключення учасника з Товариства заперечується частково: вважається, що в судовому порядку не можна виключити недобросовісного учасника з Товариства, але, якщо його виключать загальні збори учасників Товариства (або відмовлять у виключенні), то такі рішення можна оскаржити в суді (частина перша статті 16 ЦК України, частина друга статті 1, пункт 4 частини першої статті 12 ГПК України). Алогічність такого підходу очевидна, бо якщо стояти на тому, що виключення учасника з Товариства є виключно внутрішньокорпоративною компетенцією, і за жодних обставин це питання не може бути предметом безпосереднього судового розгляду, то суд не повинен був би втручатись у виключну компетенцію загальних зборів учасників Товариства і розглядати питання про правомірність їх рішення щодо виключення (або невиключення) недобросовісного учасника з Товариства, адже для розгляду справи і вирішення такого спору по суті суду доводиться фактично «перепроверити» ті самі підстави, на яких ґрунтувалося рішення загальних зборів учасників Товариства.

«Урізання» конституційної юрисдикції судів відбулося не шляхом внесення змін до Основного Закону України і навіть не у законодавчому порядку, а внаслідок прийняття президією Вищого господарського суду України рекомендацій «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з

корпоративних відносин» від 28 грудня 2007 року № 04–5/14 та Пленумом Верховного Суду України Постанови «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 року № 13, які не мають нормативного значення, а носять рекомендаційний характер.

Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що Основним Законом України гарантовано і забезпечено кожній людині та громадянину право на звернення до суду за захистом своїх прав чи свобод, а стаття 55 Конституції України зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист; суд не має права відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом позасудовому порядку (абзац дев'ятого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 листопада 1997 року № 6-зп, абзац перший пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 грудня 1997 року № 9-зп, абзац восьмий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001). Конституційний Суд України також вказував, що безпосереднє звернення до суду є конституційним правом кожного; відсутність такої можливості обмежує право на судовий захист, а за змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (пункт 3 резолютивної частини Рішення від 30 жовтня 1997 року № 5-зп, абзац другий пункту 1 резолютивної частини Рішення від 25 листопада 1997 року № 6-зп, абзац перший пункту 9 мотивувальної частини Рішення від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, абзац четвертий пункту 3, абзац сьомий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, абзац п'ятнадцятий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, абзац другий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002, абзац четвертий підпункту 3.11 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009).

У Рішенні від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 Конституційний Суд України зазначив, що «частина четверта статті 13 Конституції України встановлює обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, в тому числі у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, юридичні особи та інші суб'єкти господарських відносин. Тобто можливість судового захисту не може бути поставлена законом, іншими нормативно-правовими актами у залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, у тому числі досудового врегулювання спору. Обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист» (абзаци четвертий, сьомий пункту 3 мотивувальної частини). Отже, право на безпосереднє звернення до суду суб'єктів господарських відносин, незалежно від можливості позасудового врегулювання спору, гарантується Конституцією України.

5. Виключення учасника з Товариства в судовому порядку має місце у міжнародній практиці і може відбуватися за рішенням суду в разі здійснення проти-

правних дій на шкоду Товариству (на кшталт невиконання зобов'язань, заподіяння істотної шкоди, ускладнення чи унеможливлення діяльності Товариства) (Латвія, Естонія, Білорусь, Росія, Вірменія, Молдова, Чехія). Для звернення до суду необхідною є згода засновників, внески яких становлять не менше половини статутного капіталу Товариства (Латвія, Естонія, Чехія) або не менше десяти відсотків такого капіталу (Білорусь, Росія, Вірменія).

6. Вимога щодо забезпечення доступності правосуддя передбачена в міжнародних правових документах, зокрема в Загальній декларації прав людини (стаття 8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 2), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (статті 6, 13). Закріплення права на суд в міжнародних актах як частини національного законодавства України (частина перша статті 9 Конституції України) надає йому статусу загальновизнаного з позиції міжнародного права.

Зміст цього права неодноразово аналізував Європейський суд з прав людини, юрисдикцію якого в усіх питаннях, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції, визнано Україною (абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007), а відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика цього суду в Україні є джерелом права (стаття 17). У пункті 35 рішення від 12 червня 2009 року у справі «Плахтеєв та Плахтеєва проти України» Європейський суд з прав людини визначив, що пункт 1 статті 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків, а у рішенні від 2 листопада 2004 року у справі «Трегубенко проти України» цей суд однозначно вказав, що усунення з-під юрисдикції судів будь-якого розгляду спору саме по собі суперечить праву на доступ до суду, гарантованому пунктом 1 статті 6 Конвенції (пункт 44).

Вважаю, що віднесення питання про виключення учасника з Товариства до компетенції загальних зборів учасників Товариства є самостійним альтернативним способом розв'язання таких корпоративних конфліктів. Тому положення частини першої статті 64 Закону, згідно з яким «учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частин другої статті 55, частин першої статті 68, частин другої статті 124 Конституції України, частин третьої, шостої статті 13, частин третьої статті 14, частин третьої статті 16 ЦК України, пункту «в» частини першої статті 59 Закону в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що на правові відносини щодо виключення учасника з Товариства поширюється юрисдикція судів, а тому недобросовісний учасник може бути виключений з Товариства безпосередньо в судовому порядку.